

A glosszairó Cholnoky Viktor „Innen-onnan”-jai A Hétben (1909–1912)

(1) Az *Innen-onnan* A Hét egyik legfontosabb rovata volt.¹ Már az első évben, 1890-ben, alig pár hónappal az indulás után fölbukkant a lapban, s attól kezdve mindvégig jelen is maradt. Jelentősége elsőre nem nyilvánvaló, a rovat írásai ugyanis rövid, névtelen, csupán jellel megjelölt írások, terjedelmük is, jellegük is az úgynevezett kis formák közé sorolja be őket. Ha röviden kell meghatározni a műfajt, akkor azt kell mondanunk, egy sajátos glosszaműfajról van szó. A recept, amelyet a szerkesztői elképzelés követett, egyszerű volt: a glosszák aktuálisak és érdekesek legyenek, s rövidségük ellenére legyenek jól megírva. Tartalmilag nem hírek ezek már, sőt éppen a hét addigi híreit dolgozták föl. Nem minden eseményre, „hírre” reagáltak, a rovatban csak az jelent meg, amit a szerkesztő és/vagy a glosszátor közülük érdekesnek, jellemzőnek vagy fontosnak vélt. Ám a rovat jelentősége, paradox mód, éppen ebből a másodlagos, földolgozó szerepből fakadt. A glosszák ugyanis eleve szelektáltak és hangsúlyoztak: amit kiemeltek, amit témává tettek, annak e gesztussal súlyt is adtak, s a megírás módja meghosszabbította a múltó napok múltó híreinek életét, egyben, az értelmezéssel, rálátást is teremtett e napok eseményeire. Egy-egy számban, a rovatcím alá besorolva, átlagosan öt–nyolc ilyen glossza jelent meg, hatásukat nem külön-külön, hanem együtt fejtették ki. S mivel A Hét hetilap volt, azaz évente ötvenkétszer jelent meg, ez a válogató és hangsúlyozó munka részben folyamatos volt, részben, ha összeadjuk az írásokat, mennyiségileg is jelentős szövegkorpust eredményezett. Kognitív szempontból ezek a glosszák a történeti valóság sajátos, meghatározott nézőpontú tematizációi, mentális leképezései. Egy-egy mozzanatot kiemelnek a történet, amorf valóságából, s ehhez a kiemeléshez nézőpontot és ítéletet is adnak. Többnyire nem nagy súlyú dolgokról beszélnek (azokhoz ott voltak a szisztematikus érvelést lehetővé tevő, nagyobb terjedelmű megnyilatkozásokat engedő egyéb rovatok), lényegük éppen bizonyos „hétköznapiság”. De éppen azáltal, hogy ezeket a „megírt”, azaz megformált valóságdarabokat érzékelhetővé és továbbértelmezhetővé teszik, magát a tovább történő valóságot is alakítják. Az, hogy egy alakuló kultúra saját előtörténetéből mit és hogyan képes tudatosítani, nem utolsó sorban az ilyen, folyamatosan jelen levő reflexív tevékenységen múlik. Az elsődleges tematizáció műfajaként határozható meg tehát e glosszátípus: az olvasó és értelmező közösség (az „egyszerű” újságolvasótól az írókon át a politikusokig) tovább dolgozik rajtuk. A glosszátkban testet öltő mentális alakzatok egy részét ez az olvasói értelmező munka kiselejtezi, felejtésre ítéli, más részükre azonban gondolatmenetek, sőt világlátás épül. A glosszarovatból összeálló nagy szövegkorpust

¹ LENGYEL András, *A Hét „innen-onnan” rovatának egyik szerzői jeléről*, *Magyar Könyvszemle*, 2009/4, 492–495; Uő., „Innen-onnan”, *Tiszatáj*, 2010/3, 23–44; KOSZTOLÁNYI Dezső, *Innen-onnan. Cikkek A Hétből (1908–1916)*, összeáll., szerk., bev. LENGYEL András, Bp., Nap, 2010.

az átalakuló, „modernizálódó” szociokulturális viszonyok habitualizációjának elősegítője, alakítója és – egyáltalán nem utolsó sorban – médiuma.

Az Innen-onnan rovatnak, mint a habitualizáció médiumának a jelentősége nehezen volna túlbecsülhető, szerepének bemutatása azonban egyáltalán nem könnyű. Az teszi nehezzé, ami jelentőségét is adja: itt az egész valóságra való reagálás történt meg folyamatosan, s az egész valóság mentális leképezése a maga empirikus gazdagságában túlzottan komplikált fejlemény ahhoz, hogy egyetlen lépésben, egészként könnyen leírható legyen. Célszerű tehát részletekben megoldani a problémát, s esettanulmányokra bontva fölmérni azt, ami a maga teljességében túlzottan nagy falat.

Cholnoky Viktor „innen-onnan”-jainak az áttekintése maga is az egyik ilyen kínáló esettanulmány. A Hét története szempontjából előmunkálat ez a lap szerepének fölméréséhez, ám ugyanakkor több is annál, megvan a szerepe az életrajz és az életmű szempontjából is. A glosszáíró Cholnoky bemutatása ugyanis új oldaláról mutatja be az író is. Kirajzolódik egy problématerkép, s megragadhatóvá válik, hogy a történő valóságból mi minden érdekelte, készítette írásra, s eközben hogyan reagált ezekre az érdekesnek, fontosnak vagy jellemzőnek vélt napi eseményekre. Azaz, a glosszákból kirajzolódik egy, az amorf valóság és az írói tematizációk közötti átmeneti mentális szféra, amely az őt körülvevő realitás fragmentumaiból épül föl, de a realitásnak ezek a fragmentumai már magukon viselik az írói alakítás nyomait is, és jelzik értelmező munkájának lehetséges irányait.

(2) Cholnoky Viktor glosszáírói tevékenységéről eddig sem a Cholnoky-irodalom, sem A Hét történetének irodalma nem szólt. Faragó Erzsébet (1936) disszertációjában ugyan szó esik az Innen-onnan rovatról, de megjegyzései fölöttebb zavarosak: valószínű, hogy félreértette informátorait, s különmű dolgokat mosott egybe (a Pesti Napló és A Hét azonos nevű rovatát összekeverte). A testvérnek, Cholnoky Lászlónak nevezetes portréesszéje azonban tartalmaz egy nagyon fontos idevágó adatot, amely lehetővé teszi a témakör földolgozását. Bátyja és A Hét viszonyáról szólva egyebek közt álneveit is megemlíti: „A Hétben jelentek meg túlnyomó részben azok az elbeszélései, amelyekből három kötete összeállítódott. Ez már az a Cholnoky Viktor, akit mindnyájan ismerünk. Ez Paganel, a cikkek apja, ez a bölcs Arne Saknussem és az elmés >”.² Paganel és Arne, tudjuk, Cholnoky Viktor A Hétben használt álnevei voltak, sok írása jelent meg így jelezve. De mi az az „elmés >”? Nos, A Hét köteteinek forgatói előtt ez sem titok: ez a > jel az Innen-onnan rovat egyik szerzői jele volt. Azaz, ha hihetünk a testvérnek (márpedig e vonatkozásban bizonyosan hihetünk neki), akkor a > jelű glosszák szerzője Cholnoky Viktor volt. A jel ismeretében pedig már fölmérhető glosszáírói munkássága.

Ha most, gyakorlati megfontolásból, csak a pálya utolsó éveit tekintjük át, akkor kiderül, 1909 és 1912 közt is viszonylag rendszeresen dolgozott a rovatba. 1909-ben tizennégy, 1910-ben negyvenkettő, 1911-ben harminchárom, 1912-ben, amikor az év közepén meghalt, tizenhat „innen-onnan”-ja jelent meg. Azaz három és fél év alatt összesen százöt glossza. Bizonyos, nem ő volt a legtermékenyebb, de teljesít-

² CHOLNOKY László, *Cholnoky Viktor*, Nyugat, 1917/7, 665.

ménye nem is elhanyagolható. E három és fél évben a lap hozzávetőlegesen ezer-kétszáz írást közölt az Innen-onnan rovatban, ebből százöt tétel már értékelhető mennyiség. Ha szem előtt tartjuk, hogy ekkor Cholnoky rendszeresen írta nagyobb terjedelmű „krónikáit” és más cikkeit, időről-időre novellával is jelentkezett, s bizonyos jelek szerint dolgozott a lap polemikus glosszarovatába, a szerzőket (egyelőre föloldhatatlan) piktogramok mögé rejtő Toll és törbe, akkor becsülendő, hogy e munkás műfajra is jutott ideje s ereje. Minden glosszához ugyanis külön témát kellett találnia, mindegyiket ugyanúgy meg kellett „írnia”, mint a „rendes” cikkeket, ugyanakkor – kis formáról lévén szó – kis terjedelemben is kerek egésznek kellett produkálnia. Ez neki, a nagyobb, érvelőbb jellegű szövegek megalkotásában otthonos szerzőnek nem is lehetett a legkönnyebb feladat.

(3) A glosszák időbeli eloszlása egyenetlen: hol sűrűsödnek, hol ritkulnak a közlések, van, amikor hosszabb időre el is tűnnek. Ennek okai egyelőre nem ismeretesek, érdeklődése ideiglenes lanygulásától a rovat kéziratokkal való ellátottságán át esetleges betegségéig több mindenre lehet gondolni. Van azonban, amikor egy számban két vagy több glosszája is megjelent, azaz nagyobb súllyal volt jelen a rovatban. Az időbeli eloszlás áttekintése mindenesetre jól mutatja a glosszáírói aktivitás dinamikáját. Cholnoky 1909 és 1912 közt a következő időpontokban publikált glosszákat A Hétfen: 1909-ben: január 3, 10, 17; február 7, 28; március 7; április 4, 11; május 23; június 6; augusztus 8 és október 3. 1910-ben: március 27; április 10, 24; május 1, 8, 15, 22, 29; június 5, 12, 19; július 3, 17, 24, 31; augusztus 7, 14, 28; szeptember 4, 11, 25; október 16, 23; december 4, 18, 25. 1911-ben: január 1, 8, 29; február 5; április 2; május 7, 14, 28; július 2, 16, 23; szeptember 17, 24; október 1, 8, 15, 22; november 5, 12, 19, 26; december 3, 24. 1912-ben: január 21, február 11, 25; március 10, 17, 31; április 7, 14; május 26. Jó néhány esetben két, olykor három, sőt egy esetben négy írása jelent meg egyszerre. Az igazi kérdés e vonatkozásban valószínűleg nem is az, hogy miért éppen akkor születtek meg a glosszák, amikor megszülettek, hanem inkább az, mi okozta a szüneteket, miért nem volt egyenletesebb a jelenlét.

A tematikai szóródás, ha ez lehet, még nagyobb, Cholnoky – szó szerint – szinte mindenről írt, ami aktualitásként fölmerült. A földrengésről, a halálbüntetésről, a rendőrség ideális szerepköréről, a szénszámla télvégi „megugrásáról”, a sörről, Adyról, a holland szocialistákról, a városbeli zajról, a párbajokról, a királyok „tudatlanságáról”, a lóhúsról, Thaly Kálmánról, Bismarckról, a hamiskártyásokról, a meg nem épülő Gellért hegyi siklóról, a parókáról, a babonáról, az aviatikáról és így tovább. A glosszatémák kimerítő teljességű felsorolása itt lehetetlen, de alighanem fölösleges is, mert magából a műfajból következik, hogy gyakorlatilag – valami aktuális kiindulópontot találva – bármiről lehetett írni. Cholnoky esetében legföljebb az figyelhető meg, hogy volt bizonyos plusz affinitása a tudományos kérdések és a modern technika iránt, figyelt az étkezési anomáliákra, a nagyvárosi élet visszásságaira (például a zajra), nem volt tőle idegen a politikai fejlemények mérlegelése, magyar és nemzetközi fejleményekre egyaránt reagált, általában nyitott volt a legextrémebb tematikára is. Glosszáira tematikai vonatkozásban mégis leginkább az

a jellemző, amit egyik megjegyzését³ parafrázálva úgy fogalmazhatnánk meg, igyekezett „kótára szedni” a *disszonanciákat*. Bármiből is indult ki, a kikerekedő glossza voltaképpen mindig valamilyen disszonancia leképezése (s a hozzá való viszony jelzése) volt. A megírás módja tehát bizonyos értelemben fontosabb, mint az, hogy mi adott okot az írásra: a szerző így is, úgy is a modern élet disszonanciáit járta körül, mindenben ezeket a disszonanciákat látta meg és értelmezte. S ami bennük igazán érdekes, az éppen ez az értelmezés: a mindenütt fölbukkanó disszonanciák sajátos, „cholnokys” értelmezése.

(4) A glosszákban leírt és értelmezett disszonanciák természetesen belső kapcsolódásaik szerint csoportokba rendeződnek, tömbösödnek. Az egyik ilyen, önmagában is a glosszák egészét reprezentáló tömböt a modern ember életmódjának disszonanciái, illetve ezek leírásai alkotják. Az életmód fejleményei glosszáíró és olvasó közös tapasztalatainak körébe estek, de e közös tapasztalatok tematizálása és megítélése már a glosszáíró, azaz esetünkben Cholnoky személyes invenciója szerint történt meg. Ezekben az írásokban így a közös tapasztalat és az egyéni megítélés egyaránt megfigyelhető, de kétségtelenül a glossza az, ami formát ad a tapasztalatnak, s kialakítja azokat a kognitív sémákat, amelyekben ez a tapasztalat értelmet kap, s elnyeri minőségét.

Érdekes, hogy e glosszák szerint a „modern” ember életének egyik alapvető és kiiktathatatlan tartozéka már a zaj volt. Elsődleges értelemben is, szimbolikusan is. Cholnoky két írásban is szól erről, s kevés kétséget hagy afelől, hogy például az „ordítva kereskedés” meglehetősen elterjedt gyakorlata nem volt kedvére. Az egyik ide tartozó írása *Az ál-automaták*, a másik *Az Etna hőse*. Az időben korábbi glosszának már a fölütése is félreérthetetlen, a glossza a „budapesti szenvedőtársakat” szólítja meg. Az „ordítva kereskedés” gyakorlatát, a maga helyén, még el is fogadná:

a lármás kereskedésnek helye is van ott, ahová éppen azért csődül össze a vevő, hogy mentül jobban és a kedvére a fülébe muzsikáljanak, csengessenek, trombitáljanak, orrhangon rikoltozzanak, énekelve süvöltsenek, kintornázzanak és harmónikázzanak. Tehát a vásáron, a búcsúban, a vurstliban. Ezeken a helyeken ordítani kell, itt a konkurrencia leveti minden kendőzöttségét s marad számára csak a pusztá lég és a feladat, hogy miképpen tudja azt túlreszkettetni a szomszédja lármájánál⁴

E zajból azonban a magánélet kis köreit kivenné. „Ellenben”, mondja, „a ház, az udvar, a – hahahahó! kacag budapesti bajazzó! – sweet home, a csöndnek, a nyugalomnak, a békességnek a helye volna. Ahol elpihen a lelked, nyugalmat talál a szemed és boldog tompultságot az utca ezer zajától úgyis hiperesztéziás füled”⁵ Ám ez a kettősség, amelynek igazsága számára megcáfolhatatlan, a valóságban nincs így, a „hivatalos ész” ebbe is beleszól, s tovább rontja a helyzetet. Megvonták az „úgynevezett ál-automaták” engedélyét, kitiltották őket a vásárokból.

³ CHOLNOKY Viktor, *Az ál-automaták*, A Hét, 1909, 352.

⁴ *I. m.*, 351.

⁵ *Uo.*

Az ál-automata kétségtelenül förtelmes szerszám, mert vénasszony ül benne. És hozzá ez a vénasszony még kerékre jár, egyik helyről a másikra gurigálja magát és süvívte [...] árulja a beléje dobott krajcárért a liköröset, a nápolyit, a csokoládébombát és a többi gaztettét a gyermekgyomor rontásának. Ámde mindezt a vurstliban cselekszi, azaz hogy csak cselekedte. Ott, ahol az emberek megijednének és azt hinnék, hogy égszakadás, földindulás van, ha elhallgatna a nesz, mint ahogy 1848. márciusában a Niagara vidékének a lakói egy napi fűl-szenzációtól attrapirozva rohantak ki a házaikból, földrengést, vagy égszakadást hallottak, mert – a Niagara elnémult, a torló jég megállította. Az ál-automata ott künn süvöltött az ordítás tanyáján, tehát betiltották. Ott a hivatalos észnek annyi láрма már sok.⁶

Ez a leírás a túlzás eszközeivel él, s nemcsak a zajt nehezményezi, de a „hivatalos ész” működését is. A különböztetni nem tudást. Ám ezeknél történetileg érdekesebb, hogy Cholnoky tapasztalata szerint a „modern”, nagyvárosi élet már alapjáraton is az elfogadhatóbbnál zajosabb. Ott, ahol a nyugalomnak lenne a helye,

már hajnali kilenc órákor felbődül a reibszantgyerek, utána visszhangot ver a handlé, aki csak a »krajcár a citrom« embernek engedí át a helyét, annak is csak azért, hogy zongoraverkli, förtelmesen orrhangú gramofon, harmónika és hegedűnyúzó cigánykölyök szabadon követhessék egymást. És megérkezik végre a vak ember is, aki lehetetlen, hogy süket is ne legyen, mert különben őrült volna a saját hangjától, a majmos ember, aki már lü is, a sváb virágos asszony, aki még a hatodik ordítás után sem hiszi el, hogy de bizony ebben a házban Isten úgyse senki sem vesz tőle rothadt jáncintust, végre – dehogyan végre! – a gyümölcsös kofa, az ócskavasas, az asztalos, a drótostót. Ez mind ott zengi dalát az udvari ablakod alatt és a poloskaverés pattogó ütemeire zúgja beléd az elolthatatlan, kigyógyíthatatlan, Budán végződő neuraszténiát.⁷

Mint minden, ami Cholnokytól való, ez a leírás is erős, már-már karikatúrisztikus vonásokkal dolgozik, konstitutív eleme a túlzás, de a benne munkáló problémaérzékenység tagadhatatlan. S kicsiben ott van benne egy szociográfus megfigyelőképessége, életismerete is.

Az alapfelismerés, a zajszennyezettségre való ráébredés mintegy inverzben is megjelenik a glosszák között. *Az Etna bőse* látszólag egészen más jellegű írás, semmi közvetlenül szociografikus nincs benne. A glossza az etnai obszervatórium igazgatójának, Ricco tanárnak a dicséretével indul, aki megfigyeléseit végezve kitartott a dühöngő hegyen, s amikor lejött, akkor sem félelemből jött le. „[N]em a veszedelemtől félt, hanem attól, hogy a folytonos, szakadatlan, pokoli dübörgéstől, amelynek nem volt soha szünete, megőrül”.⁸ S ez az a momentum, amelyre Cholnoky azonnal reagál: „Ha valahol, mi itt Budapesten méltányolhatjuk leginkább az ő [mármint Ricco] félelmének az alapos voltát. Mert mi tudjuk csak igazán, hogy mi az a szakadatlan dübörgés és hogyan lehet abba beleőrülni”⁹ Cholnoky ugyanis úgy látta, hogy

[n]incs még egy nagyváros, talán az amerikaiakat kivéve, amelyekben olyan idegtépő, olyan állandó, olyan aritmikus és igen sok tekintetben feleslegesen okozott volna a láрма, mint Budapesten. Tessék megfigyelni, hogy itt a társzekernek négy kereke fölé egyenesen

⁶ *Uo.*

⁷ *I. m.*, 351–352.

⁸ CHOLNOKY Viktor, *Az Etna bőse*, A Hét, 1910, 244.

⁹ *Uo.*

»resonanzboden« van építve abból a deszkaskatulyából, ami a szekér testét alkotja, itt az utcai munkások, utcaöntözők, szemétszeprők, kőművesek s a többiek mind ordítva beszélgetnek, itt a villamos Hardynak vagy Westinghousenak képzele magát amikor megáll, itt az autók nem lóerőben, hanem számárerőben vetekednek egymással azon, hogy melyikük tud nagyobbat iákolni. Itt csenget a villamos, a mentő, a tűzoltó, a kéményseprő és a viccházmaster. Itt kiabál a handlő, az asztalos, az üveges, a kőporos, a vakember, a gyümölcsös sváb asszony és szól a pokol találmányától: a grammofontól elkezdve a zongoraverklyn és arisztonon keresztül le egészen az őskintornáig mindenféle bőmbőlő mesterség, itt reszel a cigánykőlyök és füttyöl a cipészstanonc és odvasfogú zongorát döngtetnek minden második lakásban. Soha itt a fülnek és a vele kapcsolatos agyvelőrészeknek nyugalma nincs és aki nem beleszületett ebbe a zajba, az vagy belesüketül, vagy belebolondul.

Az „utkáknak, sőt az udvaroknak is az immár tűrhetetlen zaj”-át pedig egyenesen orvosi kérdésnek látta, s kapcsolatba hozta az idegbetegségek terjedésével.¹⁰

A zajnak, mint a mindennapi életet alapjaiban deformáló tényezőnek az érzékelése, sőt kinagyítása nemcsak jó érzékre vall, de a maga módján súlyos kritika is. Ám, s ez szimptomatikus, ez a kritika „politikai” applikációkat nem tartalmaz, az anomáliát nem vezeti vissza a „rendszer” szükségképpen működésmódjára. Mint kritika kevesebb is, több is annál: megmarad az antropológia értelmezési kereteiben. Ez egyszerre mutatja Cholnoky konformitását s radikalitását. Ez a kettősség: az élet társadalmi szerveződési módjának belenyugvó elfogadása és alapjaiban való indirekt megkérdőjelezése beállítódásának lényegéhez tartozik. Ez az összefüggés teszi érthetővé, hogy a szociális szempontú kritika lényegében hiányzik nála. Amikor a leginkább szociálisnak is tekinthető problémát fölveti (amely ráadásul személyében is közvetlenül érinti), a szociálisat mintegy természeti dimenziójára redukálja: a számla alakulását a tél elhúzódásának keretében tárgyalja. A *Hol a tavasz?* című glosszája éles helyzetet rögzít: „Ma feljött hozzám a szenesember és óvatosságból produkálta a számlát azzal, hogy ebben a három hónapban már jelentékenyen túlmegy a szokott határon”.¹¹ Az első reakciója erre az, hogy konstatació, a szokottnál hidegebb az idő. „De estefelé azután ennek a véres számlának a körülhordozása mégis csak szegett ütött a fejembe. Előkövettem tehát otthon is a szenescedulákat és végigtekinttem rajtuk, kivettem a szeget is a fejemből, mert az sem fért már bele az ijedelem zúgásából”.¹² Innen, e pontról azonban várakozásainkkal ellentétben nem valamiféle társadalomkritika irányába mozdul el a szöveg, hanem a természetrajzi okoskodás felé.

Mi ez tehát? Új Gedeon támadt volna és megállította volna a napot megint Alajon völgye fölött, hogy vissza ne forduljon a komor baktériótól [...]. Nem. A nap nem állhatott meg pályafutásában, annál kevésbé, mert már Empedoklész szerint is nem ő forog mi körülötünk, hanem mi csigabigázunk az ő pórázán. Nem. A nap nem tűnt el, mert idesült reggelenként az ablakomra, de akkor ott künn még hidegebb van és kora délután is itt kóvályog az íróasztalomra, hogy visszaverődő fényével boszanthassa kissé a szememet.¹³

¹⁰ *Uo.*

¹¹ CHOLNOKY VIKTOR, *Hol a tavasz?*, A Hét, 1909, 152.

¹² *Uo.*

¹³ *I. m.*, 152–153.

A glossza azonban mégsem marad meg ebben az összefüggésben, s váratlanul kritikába csap át. Ez a kritika azonban kívülre helyeződik, s megint általános, antropológiai síkon jelenik meg. A messinai földrengés körüli anomáliákat veszi célba: Hol a tavasz hát? Ó, higyjétek el, ott állt meg Taormina magaslatai felett és onnan néz elborongva Messina felé, mert benne is van érző szív és ő is fél attól, hogy ha még egyet lép, akkor az olasz hivatalnokok őt is pont úgy el fogják sikkasztani, mint a segítőpénzeket...¹⁴ A kritika tehát itt sem marad el, de áthelyeződik, mondhatnánk, „szublimálódik”, ám nagy belső feszítőerő rejlik benne: a korrupció még a nap mozgását is megállítja, „beavatkozik” a természetbe. Ez megint súlyos állítás, de formája, a szimbolikus beszédbe való átcsapás élet veszi.

A disszonanciák észlelése a legártatlanabb összefüggésekben is megmutatkozik. A lóhús-kimérés statisztikájában vagy a reklámsör forgalmazásában egyaránt észreveszi az anomáliát. „A most közzétett hivatalos jelentés szerint” – mondja a *Lóhús-statisztika* című glosszájában – „Budapesten június havában 51. 000 korona ára lóhúst mértek ki.” Ez az adat elegendő neki ahhoz, hogy egy kis élelméztörténeti szociográfiát kanyarítson – meglehetősen groteszk tónusban.

Tehát: miután egy kiló lóhús 80 fillér (ámbár van 40 filléres is), ebből az következik, hogy egy hónap alatt körülbelül 70. 000 kiló lóhúst ettek meg a budapestiek. Egy középminőségű konflisónak a kimérhető húsrészei kitesznek mondjuk 100 kilót. Megettünk tehát júniusban 700 konflislovat. Viszont Budapesten van körülbelül 1500 konfli. Tehát szerény járóműveinknek majdnem a felét megettük egyetlen hónap alatt és nem egészen egy házbérnegyed kell hozzá, hogy az összes konfliktat megegyük.¹⁵

Ez a gondolatkísérlet oda lyukad ki, hogy mivel már régóta folyik lóhús-kimérés, „már több ízben is felfaltuk az összes konflisokat”, s „a statisztika szerint kijön az az igazság, hogy Budapesten nincs többé komfortáblí”. Ez persze pusztán a számolgatásból folyó képtelenség, „[h]iszen minden utcasarok tele van velük”.¹⁶ S hogy okfejtése képtelenség, maga Cholnoky is jól tudta, de gondolatmenete alkalmat adott neki arra, hogy megfricskázza a statisztikusokat, sőt a statisztikát, mint tudományt. Mindenekelőtt pedig groteszk összefüggésbe állítsa a budapesti közéletet – a hajdanán nagy becsben tartott lovak üzemszerű „felfalása” miatt. S hasonlóképpen észreveszi a disszonanciát a reklámsör forgalmazásában is. Észreveszi, hogy azokban a vendéglőkben, ahol reklámsört mérnek, megnőtt a forgalom:

a legüzletlenebb délelőtti órákban is tele vannak ezek a vendéglők, ember ember hátán tolong bennük. Amikor pedig jönne az álmos délután[...], most akkor is hangos, tömött a vendéglő és lakóinak a szeme mindnek csillog és nincsen még négy óra, már piros az arcuk és nincsen még Esti Újság, amikor egészen bizonyosan tudják már a módját, hogy hogyan kell megverni a muszkát és mindnyájuk előtt valami barna lé pözsög és sűrűre, barnára veti fel a habját is. Ez a lé, a bajor lötty, a Szalvátor-sör.¹⁷

¹⁴ *I. m.*, 153.

¹⁵ CHOLNOKY Viktor, *Lóhús-statisztika*, A Hét, 1909, 531.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ CHOLNOKY Viktor, *A bajor lötty*, A Hét, 1909, 153.

Cholnoky, aki maga is nagy alkoholfogyasztó volt, természetesen nem a sörivás ellen szólt föl, a „[k]őbányai sárga aranycsillogása, pilseninek citromhalvány tükre” most is pozitív összefüggésben szerepel a glosszában.¹⁸ A reklámsör vonzását azonban nem hagyja szó nélkül, s hogy ítélete mi, nem is rejti véka alá. A reklámsör,

a bajor löty, a Szalvátor-sör. A színe olyan, mintha viseltes glaszékeztűkből főzték volna össze, az íze középarányosa valami olyan szirupba télire eltett krumplicukornak, amelyet becsületesen megsóztak édesgyökérrel. Az első pohár magától megy bele a tudatlan gyomorba, a második már önként kínálkozik a gyomorégés csillapítása révén, mert aki két pohárral ebből lebír, az múlhatatlanul akut gyomorkatarusnak az áldozata.¹⁹

A kritika, amely a sört bemutató groteszk hasonlításban érhető tetten, itt is egy antropológiai szintű mozzanatot érint, az „ingyen” kedvelését, ám bemutatása közben megint megmutatkozik egy életforma s egy életmód disszonanciája.

A disszonanciákat, az emberek egymás közötti viszonyainak anomáliáit a gyerekek és a nők életében is felfedezte. Jellemző, hogy a később cserkészet néven megismert mozgalom gondolatának magyarországi jelentkezését már kritikával fogadta. Mint *A boys-brigade* című glosszája mutatja, a „boys-brigade intézményé”-ben a militarizálódás veszélyét sejtette, s nehezményezte, „hogy most már nálunk is az iskolásgyerekek is, meg az inasok is kezdjenek katonai gyakorlatokat, valóságos fegyverrel, igazi bakamódra”. Elismerte ugyan, hogy „még felvilágosodott fők is” dicsérik „ezt az intézményt, és emlegetve az előnyeit, elmondják, hogy főképpen azért okos dolog, mert benne rejlik a néphadsereg csirája és így az állandó hadsereg pusztulása”.²⁰ Ám a veszélyt ő maga éppen ebben, a katonai nevelés előrehozásában látta.

Iszonyúan és naivan téved az, aki azt hiszi, hogy a katonaság csupán csak fegyverforgatásból áll, nem pedig egyúttal és legfőképpen testületi szellemből is. Mi jámbor civilek ebben a huszadik század kezdetén már alig hiszünk, de például a »Danzer’s Armezeitung« vajmi nagyon jól tudja és eszerint intézi a mondanivalóit is. Ami pedig a katonai szolgálat megkönnyebbítését, esetleg megkurtítását, sőt még esetlegbb magát a néphadsereget illeti? Ugyan, ugyan. [...] A boys-brigade nem azt jelentené, hogy megszületik a néphadsereg, hanem azt, hogy a katonakötelezettség együtt kezdődik meg már az iskolakötelezettséggel.²¹

Márpedig Cholnoky szerint „nem puska való a gyermek kezébe, hanem még a gyerekszobából is ki kellene pusztítani még az ólomkatonákat is”. Ez, pár évvel a világháború kitörése előtt, aligha volt jogosulatlan figyelmeztetés. De Cholnoky kultúrákritikája, a jelek szerint, még e veszélyérzékelésnél is egyetemesebb jellegű volt. A sport túlhajtását is kultúraellenes fejleményként érzékelt, s hangsúlyozta, „már igen komoly pedagógusok és igen felvilágosodott emberek is kezdik megsokallani az angol mintára túlhajtott úgynevezett »testi nevelést«, kezdik belátni az embersport barbár vonásait és kultúraellenes voltát”.²² Ez az aggodalma a maga idejében túlzás-

¹⁸ *I. m.*, 154.

¹⁹ *I. m.*, 153.

²⁰ CHOLNOKY Viktor, *A boys-brigade*, A Hét, 1911, 220.

²¹ *Uo.*

²² *Uo.*

nak, „konzervativizmusnak” tetszhetett, hiszen a 20. század éppen a sport diadalútjaként vonult be a történelembe, mai perspektívából azonban sok vonatkozásban már igazolódni látszik. S igazolódik maga az elv is, amely a glosszáíróat vezette: „úgy látom a világot, hogy itt minden külső jelnek belső jelentősége is van”.²³

Jellemzőnek kell tartanunk, hogy fölfigyelt a hosszú, női kalaptűk körüli hercehurcára is (*A kalaptűk*), s a főváros vonatkozó rendeletében egy modernkori lovagi torna lehetőségét látta meg a rendeletről következőt írta:

Ez annyit jelent, hogy a női dárdák újabb nemes tornára ösztökélték fel úgy a fővárosnak, mint a rendőrségnek a lovagjait. Lévén tudniillik a torna, a Turnier az az ártatlan nekiveselkedés, amely ropogósan töri a dárdanyelet, de azért lehetően kevés kárt tesz az ellenfelében. A középkorban, a sötét, de mégis ragyogó középkorban a hölgyek szalaggal, virággal, kendővel, keztűvel instigálták rá a nemes lovagokat, a Turnierbuch hőseit arra, hogy egymásnak ökleljék a dárdát.²⁴

„Ma”, mondja a glossza, a közigazgatás vetélkedik ez okból, „és elkezdődik a huzavona újból, amely alatt tovább szurkálják a szemünket a »dárdanyella«-szerű (ez a szójáték ma aktuális) asszonyi kalaptűk”. A kalaptűk „szemveszedelmes intézményétől” azonban nem tartott, mert amit a bürokrácia nem tud elintézni, elintézi a divat, pontosabban a divat változása. „És annak a változása fogja kiütni rövid úton a női kezekből, akarom mondani toupéekből a dárdatűt, hogy azután helyet adjon valami másik szertelenségnek, például a rajzszegnek. Mert ez a divat változásának a logikája”.²⁵

A glosszáíró tehát az örök emberi színjáték „modern” változatának mindenre figyelő és jelekből következtető diagnosztája. Rögzíti azt, ami eléje kerül, de véleményét sem hallgatja el.

Ám bármennyire antropológiai szinten maradnak is a glosszákból megrögzített összefüggések, nem tagadható el, hogy Cholnoky jól ismerte a világot, amely körülvette. Érzékelte a modern bűn újszerű vonásait, társadalmi föltételezettségét. Nem volt bűnpártoló, a bűn megítélésének szükségessége elevenen élt tudatában. De a bűnnek, mint jelenségnek a természetében már érzékelte a modern kor új dinamikáját. Ilyen szempontból figyelemre méltó *A pályaház teteje* című glosszája. Maga a kiindulópont banális eset, ellopták egy „pályaház” (vasúti építmény) bádogtetejét. A tolvajlás nem volt különösebben nagyszabású, „az elemelt bádogért mindössze ezer koronát fizetett valamelyike ama derék becsületes férfiaknak, akik ilyen uraságoktól levetett bádogholtmit szoktak vásárolni”. Érdekessé az tette az esetet, hogy bár a tető leszerelése meglehetősen zajjal járt („ki tud bádogot csendesen lopni?”), senki nem figyelt föl a dologra. S ennek kapcsán megfogalmazódik a kérdés, „érdemes-e titokban lopni, amikor a nyilvánosság sokkal nagyobb védőterületet ad a tolvajnak”?²⁶ A fontos, ismeri föl a lényegét Cholnoky, a látszat, a vélelmek rendszere, az, hogy akik szemlélik a dolgot, mit minek vélnek. A köpenicki kapitány nevezetes

²³ CHOLNOKY Viktor, *II. Pál császár*, A Hét, 1912, 92.

²⁴ CHOLNOKY Viktor, *A kalaptűk*, A Hét, 1912, 243.

²⁵ *I. m.*, 243–244.

²⁶ CHOLNOKY Viktor, *A pályaház teteje*, A Hét, 1911, 470.

szerepléseire a glossza csak utal, de Cholnokynak saját története is akad. S elmondja „az immár klasszikussá váló példát”,

amikor egy hosszúlétrájú ember nagy lármával, sőt csörömpöléssel és nem káromkodás nélkül állított be az Egyetemi Könyvtár csendes olvasótermébe és ott a hivatalos körültekintés feje fölül vitte el az órát, a drága bronz faliórát, kérdésre természetesen reparálni, de a valóság szerint még természetesebben az ószereshez. [A dolog nyitja a vélelem.] Ki volna olyan vakmerő, hogy elhinné, hogy egy ember, aki létrával jön, mint a könyvtárba, vagy pláne társzekerekkel, mint a Rottenbiller-utcába, avagy pedig szintén szekértáborral és jól felszerelt segítőcsapatokkal a pályaház elé, mondom, ki volna olyan vakmerő azt hinni, hogy ez az ember lopni jön ide? De még az ajtót is kinyitják előtte, de még a kezére is járnak, mint Köpenickben a kapitánynak.²⁷

A történetben első olvasásra csak az önálló státusra emelkedő látszat ereje, kiaknázhatósága mutatkozik meg. Cholnoky azonban e pontról két irányba is tovább lép, s ezzel új, inspiratív összefüggések közzé állítja be a történetet. Az egyik megpendített értelmezési lehetőség az új típusú bűnözés és a politikai gyakorlat összekapcsolása. „Meddig lopás a lopás és mikor alakul át hódítássá? És kinek van igaza, a köpenicki nagy kapitánynak-e, vagy pedig a korzikai kis káplárnak?” „Egyelőre” – mondja Cholnoky – „úgy látszik, hogy egyiknek sincsen igaza, mert mind a kettőt becsukták, de azért a kérdés maga mégis csak eldöntetlen marad és nem szabad azzal a szóvalással közletni el, hogy a kis tolvajokat becsukják, a nagyokat engedik futni”. Az összefüggés a két gyakorlat között megvan. S a másik értelmezési lehetőség is józanságról árulkodik: „Én látok igen kicsiny kis tolvajokat, akik szabadon szaladgálnak itt a mai társadalomban, pedig éppen egy jobb jövőjű világnak a gyümölcseit lopkodják le éretlenül a fáról”.²⁸

Azaz, Cholnoky egy viszonylagosításra hajlamosító korszakban is őrizte az erkölcsi integritás eszményét.

Ez utóbbi összefüggés azért is érdekes, mert az egyik legutolsó, már közvetlenül halála előtt írott glosszája, a *Krivány* bűn és büntetés viszonyát átértelmezi, s a büntetés intézményét, a börtönt kitágítja: magát Budapestet, azaz a modern társadalmat látja már börtönnek. Az eset, amelyet ez a pályazáró glossza földolgoz, egyszerűnek tetszik. A kor egyik elhíresedett sikkasztója, egy bizonyos Krivány, „aki százezrekben fürdött és pezsgőben fürdette az egész aradmegyei gentryt”, börtönbüntetését letöltve „egy albérletes sötét hónapos szobában” él, „és abból, amit mint ügynök keres, még eltartja az aggastyán apját is”. Története tehát a megjavulás történeteként is olvasható, Cholnoky meg is jegyzi, „néha van értelme annak, hogy az embereket becsukják”.²⁹ (1912: 342.). Ebből a megjavulásból azonban a glossza váratlanul a konvencionális értelmezéstől radikálisan eltérő súlyos következtetéseket von le.

Ha ez az ember [...] most másodmagával – a harmadik feleségével – együtt meg tud élni egy cellaszerű hónapos szobában, sőt még a havi nyolcvan keserves korona keresetéből még az apjának is küld, az arról bizonykodik, hogy részben a cellarendszer, részben pedig a

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ CHOLNOKY Viktor, *Krivány*, A Hét, 1912, 342.

rabmunka, ha másutt nem is tanúbizonyságos, ezúttal arról beszél, hogy Kriványt hozzá- szoktatta a budapesti hónapos-lakások cellarendszeréhez és a mai keresetnek a fegyházszer- rű viszonyaihoz”.

S ebből a következtetésből Cholnoky egy még súlyosabbhoz jut el. A börtönvi- szonyokhoz szoktatott Krivány alkalmazkodni tudott a modern nagyvárosi élethez,

[m]ert nagy börtön Budapest és itt nem csupán Krivány végez rabszolgamunkát a hónapos cellájában, hanem egészen valószínű, hogy mindnyájan ennek a nagy fegyháznak áldozatai vagyunk.³⁰

Ezzel maga a modern társadalom általánosodik börtönné, „nagy fegyház”-zá.

A disszonanciák észlelése egyetlen nagy, totális disszonanciává transzformálódik.

(5) Mai perspektívából olvasva a régi szövegeket, óhatatlanul fölmerül a kérdés: mekkora a teherbírása ezeknek a glosszáknak? A disszonanciák folyamatos írói „lekottázása” hozott-e valami eredményt egy magasabb nézőpontból?

Bizonyos, hogy ezeknek a glosszáknak elsősorban csakugyan „aktuálisaknak” és „érdekesekeknek” kellett lenniük, kommunikációs szerepük az volt, hogy az olvasó könnyen és gyorsan fölismerje saját élete szűkebb vagy tágabb kontextusát, s a rá- ismerés kellemes érzetét keltve tudatosuljanak benne az ismerős, de kellően addig meg nem figyelt összefüggések. Méghozzá úgy, hogy mindez ne erőltesse meg, sőt szórakoztassa. Aki „innen-onnan”-t írt, az következésképpen nem az örökkévaló- ságnak dolgozott, hanem a percnak – hogy egy hét múlva már újabb összefüggések- kel szembesítsen, de megint csak egy percre. A glossza rövidsége tehát az eredeti olvasástörténeti helyzetben nem fogyatékoság volt, hanem ellenkezőleg, erény. Az olvasó ennyire volt kalibrálva. A kisforma az olvasót nem veszi hosszán igénybe, s az olvasó mégis valami kerek, egész benyomást kap. A glosszák írói megformálása, a szelekció, a sűrítés és az érzékletes megjelenítés azonban szinte automatikusan el is vonatkoztat a pillanattól, s általánosít – vagy legalábbis általánosítható összefüggé- sek levonására ad lehetőséget. Ebben pedig már az írói kvalitások játsszák a döntő szerepet. Aki jól „lát” és jól „ír”, az a percen túlmutató összefüggéseket is megrögzít. S Cholnoky elég jó író volt ahhoz, hogy ebben a kisformában is értékeset nyújtson.

Fölismerései önmagukban, életműve más vonatkozásaitól elszigetelten is sokszor revelatívák.

Ennek demonstrálására elegendő három példa, három merőben különböző tema- tikájú glossza közelebről való szemügyre vétele. Ezek önmagukban is jól megmutat- ják, hogy pár sorban is mily fontos összefüggéseket tudott fölszínre hozni. Mindhárom glossza a szokott antropológiai dimenzióban mozog, mindhárom a „modern” ember tapasztalata, s mindhárom valami nagyon lényegeset mond ki az emberről. S nem indokolatlan a föltevés, hogy az így kikristályosodó személyes ta- tapasztalat, valamiképpen életműve más területeivel is összeköttetést tart. A glosszák az élet intellektuális földolgozásának lehetőségeként az írói műhely előkészítő részle- geként működtek, s mint ilyenek, az életmű elemzése közben is hasznosíthatók.

³⁰ *Uo.*

(6) Az első ilyen paradigmaticus glossza *Az idej tánc*. Maga a hír, amelyből Cholnoky kiindul, roppant banális, a táncmesterek változtatni akarnak az „idej táncok” stílusán, „erkölcsösebbé” akarják tenni. „A tánc tanítók nemzetközi kongresszusa elhatározta, hogy az idej farsangról kiküszöböl mindenféle exotikus táncot, különösen az apas-táncot, de egyáltalán minden olyan táncot, amely komplikáltabb testmozgásokkal jár. És helyettük meghonosítja az úgynevezett argentinai táncot, amely egyszerű mozdulatokból áll, decensebb és erkölcsösebb, mint a múlt farsangok vad és fickándozással fajult táncai”. Ezt a törekvést a glossza alapjaiban utasítja el. „Mert valamint azért erdő, hogy zöldeljen, éppen úgy azért a tánc, hogy erkölcs lazító legyen”. Ez a tézis, amelyet a glossza a tánc tanítók „bolondságával”, hogy tudniillik „a táncot erkölcsössé akarják tenni”,³¹ állít szembe, kihívó, már-már provokatív. Az erkölcsösség eszménye olyan eszmény, amelyet nem szokás, s nem is illik tagadni. Állítása provokatív jellegével Cholnoky alighanem tisztában is volt, sőt valószínűleg éppen ezzel akart figyelmet kelteni. De a glossza nem állt meg itt. A tánc szociokulturális szerepét értelmezve „merész”, de alighanem tökéletesen helytálló magyarázattal áll elő.

[A] tánc – mondja – bizonyos decens és konvenciók formák között való levezető szelepe annak a szexuális feszültségnek, amit csak a képmutatás mondhat erkölcs telenségnek. Ha a feleségedet valaki úgy merné megölelni, hogy Bachó nem dirigálna hozzá a keringőt, hát párbaj lenne a dologból, ha valami nyersebb ifjú nem a Kis Jancsi muzsikájára, hanem tesszem fel azt az esti korzón rikkantaná bele a lányod fülébe, hogy: »Sohase halunk meg«, akkor mulhatatlanul nyakonvágna. De mivel éppen a tánc közös emberi megegyezés, konvenció szerint való, szükségesnek elismert időszakos meglazítása az erkölcsöknek, tehát te frakkba öltözködve és az étterem ajtófélfájának támaszkodva csigavérrel nézed, hogy hogyan ölelgeti végig egy egész bálterem ifjú a feleségedet és hogy hogyan biztosítják souper után a feltámadás bizonyosságáról a leányodat. A táncnak létalapja, sőt egyenesen erkölcsi alapja az erkölcs telenség.³²

A túlzás, mint retorikai (s egyben magyarázó) eszköz itt is tetten érhető: ez Cholnoky egyik sajátossága. De aki figyelmesen olvas, észreveszi, nem pusztán polgárhökkenetéről van itt szó: amit leír, abban nagyon mély antropológiai tapasztalat szólal meg. Cholnoky, akinek bizonyos ismeretei már voltak Sigmund Freud mélylélektanáról, itt észreveszi és kimondja, hogy a tánc a szexualitás szublimálása, s ugyanakkor egyben társadalmi rítus. A táncban, szublimálva, a szexualitás kap teret, lesz nyilvánossá, de szabályozott rítusként, előzetes szociokulturális játékszabályok szerint. S jellemző, hogy a polgári társadalom hipokrita világában ezt Cholnoky nyíltan ki is mondta. „Mert a legszelídebb menüet is csak úgy erkölcs telen, mint akár a legszilajabb csárdás. És erre az erkölcsi biztosító szelepre éppen az erkölcs nevében van szüksége az embereknek”. Cholnoky azonban, mivel nem értekezést, hanem „érdekesnek” szánt jegyzetet írt, e ponton nem állt meg. Zárásként visszatért a tánc tanítókra, s megereszt feléjük egy fricskát: „Mivel azonban a tánc tanítók nem filozófusok, hogy ilyen dolgokon is gondolkozóba essenek, tehát ki tagadná le az igazukat és ki elfogulatlan ember ne gyönyörködne abban a kecses és önzetlen

³¹ CHOLNOKY VIKTOR, *Az idej tánc*, A Hét, 1911, 676.

³² *Uo.*

paradoxonban, hogy ők maguk biztatják a növendékeiket: »Gyermekeim, csak ne fickándozzatok!« Holott a táncmester létalapja a mások fickándozása”.³³

A második, mindenképpen bemutatandó glossza a *Tizenkét évi siralomház*. Ez egészen más jellegű, mint amilyen a táncelemző jegyzet volt, ez inkább töprengő, meditatív írás, tárgya is komoly. A kiindulópont itt is egy hír: „Luigi Luccheni kihágást követett el a svájci btkv. nem tudom hányadik §-a ellen, de az ellen, amelyik eltörli a halálbüntetést. Felakasztotta magát”. Az öngyilkossá lett elítélt öngyilkosságáig tizenkét évet töltött börtönben, ahogy a glossza fogalmaz, „siralomházban”, „a tizenharmadikban mégis csak elérkezettnek látta már az időt az exekucióra”. Az eset, amely fölött a glossza írója eltöpreng, a halálbüntetés kérdését eleveníti föl számára, hiszen a svájci elítélt öngyilkossága „aggodalomba ejtheti az abolicionistákat”,³⁴ azaz a halálbüntetés ellenzőit. A glossza nem ad választ a problémára, de nagyon élesen megfogalmazza a dilemmát, amely, tudjuk, máig élő.

Hogy a halálbüntetés alávalóbb dolog még az emberevésnél és a tejjamításnál is, az kétségtelen. Hogy az akasztófát le kell fejezni, a gillotint pedig fel kell akasztani, ez szent igazság. De most jön a bökkenő! Nem irtózatossabb kegyetlenség-e tizenkét esztendeig tartani siralomházban az úgynevezett bűnöst, mint egyszerre végezni vele? Nem volt-e irgalmasabb Sámson mester, vagy Cabot, a párisi hóhér, avagy Katzenreiter Keresztély, a szebeni vihadár, mint a svájci és az olasz abolicíós, de ergasztós büntetőtörvény?³⁵

A dilemma, amely itt megfogalmazódik, súlyos, az ironikus paradoxonokban mozgó megfogalmazás ezt, aligha teljesen szándéktalanul, oldja. Nem egyértelmű, hogy ez a külső elvárásokhoz való kényszerű igazodás szimptomája-e, avagy csupán az adott műfajból adódó stílári megoldás. Ami bizonyos, az a bevallott döntésképtelenség, és az éles exponálás. Ám a glossza zárlatának ismeretében nem is annyira bizonyos, hogy az elmélkedés tulajdonképpen tárgya tényleg a kivégzés vagy ki nem végzés kérdése. A felelet áthárítása ugyanis új, szélesebb perspektívát nyit meg, s az egész emberi létezését helyezi meglehetősen komor összefüggésbe: „Feleljen rá”, tudniillik az alapkérdésre, mondja Cholnoky, „a jövő bölcse, Bernard Shaw, aki megírta, hogy amíg börtön van a világon, addig tökéletesen mindegy, hogy melyikünk csukja bele a másikat”.³⁶ Az egész glossza csupa megoldatlanság és megválaszolatlanság, a szöveg lényegileg ellentmondásos, de maradéktalanul kifejez egy létélményt: a világ egy nagy börtön. Ennek szubjektív hitele pedig kétségbevonhatatlan.

A harmadik glossza, a *Crippen* megint teljesen másféle, de megint csak figyelemre méltó. A kiindulópont itt egy gyilkos, bizonyos Crippen doktor esete, amelyről maga a glosszairó állapítja meg, hogy „tulajdonképpen egyáltalán nem érdekes”. „Semmiféle igazi, belsőbb érdeklődést kelthető dolog ebben a nem nagyon elmés gyilkosban, aki régi banditaszokás szerint a szeretőjével szökik együtt és egyenesen beleszalad a kelepcebe, nincsen”. Az eset kriminalisztikai vagy pszichológiai szempontból nem is érdekelte Cholnokyt. Az őt foglalkoztató kérdés más: „Crippen, a

³³ *Uo.*

³⁴ CHOLNOKY VIKTOR, *Tizenkét évi siralomház*, A Hét, 1910, 695.

³⁵ *Uo.*

³⁶ *Uo.*

pszichológiáját tekintve, éppen olyan érdektelen és közönséges fráter, mint a pürkereci oláh Juon, aki agyonveri a feleségét, hogy azután együtt élhessen Ancsával, a szeretőjével. És mégis: a Juon esetéről öt borgisz kompressz sort írnának a lapok, a Crippen-ügy pedig egy hétig hasábokat foglalt le. Miért?” A gyilkosság és a menekülés története önmagában nem indokolta az újságok érdeklődését – ezt a lehetőséget a glossza fölveti, de el is ejti. „Nem”, vélte Cholnoky. „Ennek az érdekességnek egy egészen más oka van. Az, hogy az emberekben új érzék fejlődött ki és irányítja a gondolkozásukat meg a fantáziájukat is. Ez az új érzék pedig a: *mozgilátás*”.³⁷ A medialitás lényegének megsejtése érhető itt tetten. Cholnoky rájött, hogy a mozizás, a mozgófilmek rendszeres nézése átalakítja a percepciót, az emberek a mozifilm analógiájára, filmszerűen fogják föl immár mindazokat az eseményeket, amelyekről hírt kapnak. El tudják képzelni azt, ami addig üres, tartalom nélküli elvontság volt számukra.

Esküszöm – mondja Cholnoky –, hogy száz ember közül kilencven mozgófényképnek látta azokat a táviratokat, amelyek a Crippen üldözéséről és elfogásáról adtak hírt. Mert hiszen, ismétlem, enélkül maga az egész ügy egyáltalán nem is volna érdekes. A marconi-gramm csodája, a turbinás gőzcsonak hatalma megjeleníthetetlenek volnának előttünk, tőlünk idegenek, tehát érdektelenek. De a mozgófénykép színháza itt van minden utcasarkon, elevenné teszi előtted a kétezzer kilométerrel távolabb történt eseményeket is és beigazítja, bedresszírozza a belső látásodat úgy, hogy a Crippen üldözéséről és elfogásáról gyorsan váltakozva érkező táviratokat is ma már eleven fényképnek látod”.³⁸

E sejtésre Cholnokyt nyilván előkészítette erős technikai és tudományos érdeklődése, ilyen jellegű tájékozottsága. De itt többről van szó, mint a pusztán erudíció megnyilvánulásáról. Itt az erudíció mellé igen magas fokú invenció is társult, érzékenység az emberi elme működésére. S így glosszája zárataként joggal fogalmazhatta meg: „Új érzékszervünk, vagy új lelki lehetőségünk van kifejlődőben? Ez az egyetlen igazán érdekes része az egész Crippen-ügynek”.³⁹

Az „aktuális” és „érdekes” glosszák írójában tehát egy kora új trendjeire nyitott, érzékeny és okos elmét kell tisztelnünk, aki a napi penzum teljesítése közben is meg-megvillant.

(7) Milyen eszközökkel dolgozott a glosszáíró? Cholnoky osztozott a rovat általános gyakorlatában: glosszái rövid, tömör, a kor olvasói horizontján „érdekes” írások. Van azonban néhány megkülönböztető vonásuk. Gyakorta élt a leírt (fölvillantott) jelenség ironikus eltúlzásával, képei erőteljesek, a konvencionálist visszájára fordítja, képzettársításai többnyire groteszk, meghökkentő hangulatúak. A látvány a nyelvi megjelenítés során új, szokatlan oldalát mutatja az olvasó felé, s ez a megjelenítés, értelemszerűen, nemcsak eltér a konvencionálistól, a megszokottól, de olykor szemben is áll vele. Maga a megírás a kisforma jellegzetes megoldásaival és eljárásaival él. Mindig valamilyen ötletből, többnyire valamilyen tényszerű aktualitásból indul ki, ezt a momentumot a szerző mindjárt értelmezi is, de ez az értelmező gesztus

³⁷ CHOLNOKY Viktor, *Crippen*, A Hét, 1910, 516.

³⁸ *Uo.*

³⁹ *Uo.*

is, az ebből kifejlődő következtetések is legfölből pár mondatot tesznek ki. A szillogizmusokban, amelyek csupán néhány logikai lépésből épülnek föl, az átalakítás, az átértelmezés valósul meg, s valami olyasmihhez vezetnek el, ami nemcsak újszerű, de az adott összefüggésben megvilágosító erejű is. Ennek az eljárásnak az egyik fontos összetevője az egyéni képzetalkotás (például a kalaptű, mint dárda), amely önmagában is az átértelmezés eszköze és médiuma. S mivel a szerző eleve a disszonanciákra fogékonyan végezte feladatát, ez a tartalmi meghatározottság a választható retorikai eszközöket is meghatározta. Az „érdességet” csak az ironia enyhíti, amely valamicskét visszavesz a kritika erejéből. Visszaszelídíti, ha kell, „konformizálja” a túlzottan merész következtetéseket.

(8) A glosszákban, a háttérben, viszonyítási, összemérési lehetőségként, három nagy szociokulturális gyakorlat húzódik meg: a (modern) *tudomány*, a *politika* és a (szabad-elvű) *jog*. Ezek olykor egy-egy glosszában önálló témává is válnak, olykor – s többnyire – csak látenszen vannak jelen. Implicite azonban, váltakozva, rávetülnek a többi szövegre is, alakítják azokat, s egy rejtett, olykor nem is annyira rejtett hálózaton keresztül érvényesítik logikájukat.

(a) Cholnoky számára, érdekes mód, a legfontosabb a *tudomány* volt. Ez írásaiban nem egyszerűen „szakmai ártalom”, a tudománynépszerűsítő gyakorlat más összefüggésekben is megjelenő következménye. Számára voltaképpen a modernitás elfogadásának legfontosabb terepe és eszköze volt a tudomány, amely eredményeivel mintegy igazolta a társadalmi s kulturális evolúció amúgy egyáltalán nem problémátlan fejleményeit. Alighanem ez magyarázza, hogy a tudomány elsősorban, mint a hasznosítható (s alkalmazandó) *tiszta* fölismerések forrása érdekelte. Jellemző e tekintetben, hogy az egyébként kevésbé kedvelt Vilmos császárt is megdicsérte, amikor az a tudomány finanszírozásán próbált javítani:

Ezúttal nem szatíra íródik – írta –, mert most szatírárt írni volna nehéz. Annyi sok megvitatható beszédnek az elmondója, Vilmos császár, most olyan beszédet mondott, amelyre csak hódolat, nem bírálat lehet a felelet. A tudományos kutatás mentül nagyobb mértékben való megvalósításáról szól ez a beszéd, fejedelmi visszhangja a humboldti gondolatnak, hogy a tudás nem csupán arra való, hogy indexeket írjon alá és szigorlati anekdoták tárgyaként szerepeljen⁴⁰

A tíz millió márkás császári alapban a kutatási lehetőségek megnövekedését látta. „Szabad elmerülés, tisztán az ideális tudománynak való élés kiváltságosok módja volt mindmostanáig”, most a császár ezen változtat. S „az Isten kegyelméről ma már tanácsosabb megfélelkezni” (mint uralkodói jogcíméről), „de az emberi tudásért való nagy cselekedetről nem szabadna megfélelkezni a jövő egyetlen egy uralkodójának sem”. Fölismerete, persze, hogy Edison „iskolája”, látszólag független, nem béklyózza a „katedrához láncoltság”, mint az európai tudósokat általában, de „mégsem ideális, mert nem egyéb, mint a tudomány mint üzlet”.⁴¹ S számára nem a tudomány üzleti hasznosítása, hanem „az ideális tudománynak való élés” volt az

⁴⁰ CHOLNOKY VIKTOR, *Vilmos császár a tudományért*, A Hét, 1910, 677.

⁴¹ *Uo.*

eszményi. Elismerete ugyan, hogy „a nem is isteni, hanem talán több, mert valóban emberi szabadság nevelhet csak Edisonokat”, de

ennek a nagyon tiszteletreméltó és megdöbbentően zseniális self made man-nek önmagával szemben is igaza van, amikor mindig elhárítja magától a tudós címét. Véghetetlen nagy áldása az emberiségnek, és ha a grammfonot ki nem találta volna, már életében minden tisztelet megilletné, nélküle, az ő találmányai nélkül elképzelhetetlen már a világ, mert telefon, izzólámpás, mikrofon és mozgófénykép immár múlhatatlan szükségletei a mai embernek⁴²

De nála, mondja Cholnoky, nagyobb Pasteur, „aki a rendszeres munkájával új kort hozott az orvostudományra, és megdöntve a Galenus óta uralkodó spekulatív és dogmatikus irányt, helyébe immár örök igazságul a szabatos kísérletezést állapította meg”, s „az ő tanításain azután már indulhatnak az újra törekedők”.⁴³

A modern tudomány kitüntetett szerepének fölismeréséből egyenesen következik, hogy amikor idehaza, Magyarországon is született valami fontos, örömmel reagált rá. Szimptomatikus, hogy a repülésre az elsők között figyelt föl, s eredményeit magyar szempontból is figyelemmel kísérte. Hírt adott például „A magyar aviatika első sikere”-ről (1910: 356.) is, jóllehet mai szemmel ez a siker igen csak szerénynek mondható. (Zsélyi Aladár 1910-ben „egy pontosan kijelölt irányban és helyen egy kilométer”-t repült, „gyönyörű, hat métertől fel tizenöt méterig hullámzó repülés-sel”.) S reményének adott hangot, hogy ez a „siker – a magyar aviatikának ez az első letagadhatatlan és kicsúfolhatatlan sikere – biztosítéka annak, hogy a nagy nemzetközi és eddig még párját nem találta budapesti aviatikai versenynek a magyar levegőhódítók is méltó résztvevői lesznek”.⁴⁴ Amikor pedig 1911-ben Székely Mihály háromszori leszállással Bécsújhelytől Budapestig repült, az aviatikust a Jókai megálmodta Tatrangi Dávid reinkarnációjaként látta.⁴⁵ (1911: 485.). Ekkor azonban már föltette a kérdést:

Miért nincs abból a horrendus pénzből, amit kizsarolnak belőlünk, csak legalább pár tízezer forint, csak talán egy kerek százezer forint arra, hogy valóban meg is lehessen csinálni a magyar aviatikát. Mert csak ennyi kellene ahhoz, hogy a rákosi repülőtér is valóban repülőtér legyen, a Székelyhez hasonló pilóták nevelője, ne pedig olyan mulatságos kis haréna, amivel a lapok leginkább a krokik között foglalkoznak.⁴⁶

A tudományos tájékozottság és iskolázottság, persze, a glosszákban elsősorban közvetve, mint érvényesülő szemlélet volt jelen, s ilyenként vált fontossá.

(b) A *politika* legalább olyan fontos gyakorlat volt Cholnoky számára, mint a tudomány, de más szempontból és másként. A politikáról lesújtó véleménye volt, de mint ki nem küszöbölhető realitással számolt vele. Sőt adott esetben ő maga is képviselt reálpolitikainak nevezhető álláspontot. Jellemző e tekintetben, hogy Clémenceau francia miniszterelnök egyik intézkedését kommentálva így írt: „Helyes: ez idáig politikai ügy, ahol minden komizság és minden lelkiismeretlenség meg van enged-

⁴² CHOLNOKY Viktor, *Edison*, A Hét, 1911, 613.

⁴³ *Uo.*

⁴⁴ CHOLNOKY Viktor, *A magyar aviatika első sikere*, A Hét, 1910, 356.

⁴⁵ CHOLNOKY Viktor, *Székely Mihály*, A Hét, 1911, 485.

⁴⁶ *Uo.*

ve”.⁴⁷ Egy másik helyen aforisztikus tömörséggel (s nem minden él nélkül) jegyzi meg, hogy „minden cárnak mérsáros a vezetékneve”.⁴⁸ A képmutatás is a politikai világhoz tartozott szerinte: „A francia kormány meg fog bukni a – halálbüntetés miatt. Helyesebben a miatt az óriási hipokrizis miatt, amely elfogja a lelkeket, amint a halálbüntetés kérdéséről van szó”.⁴⁹ (A képmutatás persze a társadalom és a politikusok közös sajátja: mindkettőt jellemzi.) Ráadásul, mondja Cholnoky, a politikai cselekvő nincs is igazán tisztában tettei valóságos következményeivel. 1792-ben például lefejeztek egy királyt, de még „csak disputálni is felesleges volna arról, hogy [...] sem Mirabeau, sem Robespierre, sem Danton, sem pedig a többi nem volt a tiszta, sőt még csak a félhomályos tudatában sem annak, hogy ők most mit cselekszenek. És hogy mi lesz a következése, mi a világtörténeti jelentősége annak, hogy ők hogyan beszélnek, hogyan ágálnak, hogyan variálják a hangjukat, vagy a gesztusait”. A francia forradalom aktorai nem tudták, nem sejtették tehát, „hogy tulajdonképpen – Napóleonnak egyengetik az útját, a világ egyik legimpozánsabb zsarnokának”.⁵⁰ De, s ez a maga idejében ugyancsak provokatív tézisnek számított, Cholnoky szerint a királyok sem tudatosabb politikai szereplők, mint a forradalmárok. A spanyol király egyik megjegyzését például így kommentálta. „De a király ezt nem tudta, a király csak a belügyminiszter hivatalos jelentését tudta. És ebben a rövid kis tényben benne van rengeteg sok abból a borzalomból, amit a világhistória mint vért produkál a népek történetében. A királyok nem tudnak. Illetve a királyok tudnak, de csak azt tudják, ami a miniszteri jelentésekben van. Ennyi az egész. És ebből lesznek tengerei a vérnek”.⁵¹ A politikai gyakorlat ellentmondásaitól azonban jellemző módon ő maga sem tudott mentes maradni. Szimptomatikus e tekintetben a Monarchia külügyminiszterének, Aehrenthal grófnak a halálára írott kis jegyzete. Itt pontosan s önmagával összhangban írja, hogy a „politika és a diplomácia a legjobb nevelő a cinizmusra. És még az is, aki csak szemléli ennek a világnak a változásait és eseményeit, többé-kevésbé cinikusává válik”. Ám a (vélt) magyar birodalmi érdekek ígézetében szemrebbenés nélkül igazolta, sőt erénnyé emelte a népek feje fölötti birodalmi politizálás nehezen védhető fejleményeit. Szerinte Aehrenthal zsenialitása „az annexió, mint Ferenc József uralkodása egyik legszebb tényének a végső befejezése, azután [...] megvédelmezése nagyon impozáns befolyások ellen a [...] hármasszövetségnek”.⁵² Amit a jegyzet itt magasztal, az, ma már tudjuk, volta-képpen az első világháború előkészítése és (részleges) előtörténete.

A távolság és a közvetlen érdekeltség hiánya élessé tette látását, a közelség összezavarta. A kínai forradalom kapcsán máig érvényesen mondta ki: „A kínai köztársaság e pillanatban, hogy a szemünk előtt született meg, olyan megfoghatatlan valami most, mint volt az emberek számára 1792-ben” a francia király

⁴⁷ CHOLNOKY Viktor, *Clémenceau a quillotine előtt*, A Hét, 1909, 29.

⁴⁸ CHOLNOKY Viktor, *II. Pál császár*, i. m., 92.

⁴⁹ CHOLNOKY Viktor, *Clémenceau a quillotine előtt*, i. m., 29.

⁵⁰ CHOLNOKY Viktor, *A kínai köztársaság*, A Hét, 1912, 44.

⁵¹ CHOLNOKY Viktor, *Mi újság Barczelónában?*, A Hét, 1912, 530.

⁵² CHOLNOKY Viktor, *Aehrenthal*, A Hét, 1912, 123–124.

lefejezése. De azt pontosan látta („minden kortárs rövidlátó és a történelem nagy színpadjára is csak messzelátóval tanácsos nézni”),

hogy Ázsiában négyezer esztendő kultúrája változott végzetesen nagyot. Olyan kultúra, olyan múlt, amelyikhez az asszír, a babilonai fogható csak, mert a zsidó kultúra, Egyiptom kifejlődése, India aranykora csak afféle tegnapelőtt, vagy »a minap« hozzámérve. Ez omlott most ott össze a sárga világban egy szintén sárga doktornak, Szunjatszennek a lehelletére. Valaha talán majd úgy emlegetik a nevét, ahogyan mi ma Konfucsiét, vagy Laócsiét”.⁵³

A saját fölfogásával is szembekerülő birodalmi, „reálpolitikai” megfontolások jelenléte magyarázza, hogy Cholnoky olykor a modern magyar ellenkultúra bizonyos fejleményeivel is szembe került. Nemcsak a köztársaság eszméjét megpendítő Nagy György folyóiratát, a Magyar Köztársaságot illetve mély iróniával,⁵⁴ de – többször is – magát az ellenkultúra emblematikus figuráját, Ady Endrét is. Először Ady költészetének bizonyos motívumai, például a „magyar ugar” készítette gúnyolódásra,⁵⁵ a költőt „Mohammed ben Diósadi”-ként emlegetve (ami a prófétai szerepkörre való alig leplezett utalás), majd mint a Magyar Köztársaság szerzőjét pécézte ki.⁵⁶ Gúnyolódásaiban van valami erőltettség (nem látható be például, hogy mi célt szolgált a vásárhelyi folyóirat munkatársainak, így Adynak is doktorrá nyilvánítása), de bizonyos sértettség és félelem azért mégis kitapintható e szövegekben. A „magyar ugar”-ban például alighanem az őt mindig ellenkezésre készítő, az országot elmarasztaló „magyar Ázsia” címke reinkarnációját, újrafogalmazását láthatta, a köztársasági eszme jelentkezésében pedig a „magyar” hagyomány fölszámolásának veszélyét fedezte föl.

Persze, mondod most olvasóm, csúfolódní és lenézni könnyű dolog, de mi lesz akkor, hogyha ez a sok drezüst, sőt drrrezüst mégis robbanik egyszer csak akkorát, hogy csakugyan levegőbe röpíti az eddig egészen jól megalapozottnak vélt magyar trónust? Mi lesz akkor, ha a köztársaság csakugyan diadalmaskodik és Gyurka vezetése alatt megjelennek [...] a hódmezővásárhelyi concitoyenek, magukkal hozván Hódmezővásárhelyről az összes odavaló és nélkülözhető lámpavasakat és szőröstől-bőröstől felakasztanak bennünket, nyomorult pesti bizantinusokat, ugyanazokra a lámpavasakra [...]? Mi lesz akkor?⁵⁷

A politikai mérlegelés és a sejtelemszerű félelem tehát egyaránt ott dolgozott benne, s alakította vélekedései alakulását.

(c) A tudomány és a politika mellett, viszonyítási, összemérési eszközként jelen van írásaiban a *jog* is. Ez talán Cholnoky jogászai előéletéből is származtatható lenne, de írásaiban nem annyira valami „jogászkodás”, jogértelmező szándék érhető tetten, hanem a jognak, mint szemléletnek az élethalakító szempontként való érvényesülése. A jog, számára, olyan instancia volt, amely nemcsak a hagyományokat szentesítette, de – mint eszmény – elvileg a politikai gyakorlatot is felül tudta írni. Ő maga szembe is állította a politikai gyakorlattal. A politikában, mondta

⁵³ CHOLNOKY Viktor, *A kínai köztársaság*, i. m., 44–45.

⁵⁴ CHOLNOKY Viktor, *Czínilek a kaszárnyában*, A Hét, 1911, 761.

⁵⁵ CHOLNOKY Viktor, *A Nagy Czethalhoz*, A Hét, 1909, 169–170.

⁵⁶ CHOLNOKY Viktor, *Czínilek a kaszárnyában*, i. m., 761.

⁵⁷ *Uo.*

„minden komizság és minden lelkiismeretlenség természetesen meg van engedve. De a paragrafus nem azért kétszarvú állat, hogy a szarvát csupán egy felé fordítsa”.⁵⁸ A jog egyetemes, minden gyakorlatra vonatkozik, nem lehet, nem szabad szelektíve használni. Számára, s ez nagyon jellemző rá, a bűn földerítése sem indokolhatta meg az eszközök parttalan használatát. Ilyen szempontból paradigmátikus az *Egy kék kabinet noir* című jegyzete, amely egy sikkasztási ügyből von le fontos következtetéseket. „[E]gészen szép és dicséretreméltó dolog az”, mondja itt Cholnoky, „hogy a rendőrség, ügyészség és vizsgálóbíró együttes munkával rásütötték Kolláthra, az erzsébetfalvai sikkasztóra a bűnösséget, a feleségére meg a bűnrészességet, hanem azért van valamelyes bökkenője is a dolognak”. A feleségre ugyanis levélfelbontásból nyerték a terhelő adatokat. Pontosabban, felbontották a férj leveleit, majd újra leragasztva kézbesítették azt a címzetthez, a feleséghez, s „így jöttek rá az asszony bűnrészességére”.⁵⁹ Cholnoky nem vonta kétségbe az eljárás jogosságát, de a feleség ilyen módon való becserkészését már visszásnak találta. Úgy vélte,

a kriminális gyanúban levő levelek felbontása egészen szükséges dolog, kényszerű védekező eszköze a társadalomnak, de ugyanazoknak a leveleknek az újból való leragasztása és ilyen módon való kézhezjuttatása már kissé meggondolni való dolog. Mert nemcsak hogy a törvény szentségéről és méltóságáról szóló tanításhoz nem egészen hozzáillő dolog, hanem laikus ésszel gondolva a dolgot, felesleges is. A felbontott levéllel a rendőrségnek, vagy a vizsgálóbírónak a kezében van a bizonyíték, lezárni újból azt a levelet tehát már legalább is felesleges. A bűnös lehet ravasz, a törvény éppen az őszinteségével imponáljon neki. Azt a paragrafust tehát, amely a vizsgálódásnak erre a technikájára is feljogosítja a policiát és a bíróságot, alighanem ki kellene operálni a modern büntetőjogból, mint igen sötét időknél az itt maradt, kiirtásra érdemes csökevényét.⁶⁰

Ez a jogszemlélet a hatékonyság ellenében is az emberi méltóság védelmét látja elsődlegesnek, benne a klasszikus szabadelvűség, mint jog ölt testet.

Igazságeszménye, igazsághoz való viszonya alighanem a Fényes Lászlóról írott jegyzetében jelenik meg a legtisztábban. Fényest, az újságíró az „utolsó paladin, a másokért magukat áldozó lovagok még megmaradt hőspéldája”-ként mutatja be, ő „az újságíróvá nemesült paladin, aki kinyitja a mások börtönének az ajtaját”. Gyanúja szerint ugyan a Fényes predikátumát adó „Ércokaly közel fekszik Toboso városához” (azaz Fényes maga is szélmalom-harcos), de – s itt mondódik ki a lényeg – „mégis megmaradt benne a szentnaivságú hit: az igazságnak győzni kell. S az igazság vajmi ritkán győz ugyan, de Fényes Lászlónak már sokszor bevették érte a fejét”. Ám „az idegen igazak, jogok védelme”, a „sérelmek megtorlása”⁶¹ így is olyasvalami, ami Cholnokyt a legnagyobb elismerésre készítette.

Ez az „újságíróvá nemesült paladin”-szerep az, ami összefoglalja és egy alkalmi szerep konstrukciójában egységesíti a modernitásból való kivágyódásának és a modernítésben való elhelyezkedésének amúgy föloldhatatlan ellentmondását.

⁵⁸ CHOLNOKY Viktor, *Clémenceau a quillotine előtt*, i. m., 29.

⁵⁹ CHOLNOKY Viktor, *Egy kék kabinet noir*, A Hét, 1910, 581.

⁶⁰ *Uo.*

⁶¹ CHOLNOKY Viktor, *Az utolsó paladin*, A Hét, 1911, 849.

(9) Cholnoky glosszái egyedi írásművek: a téma, a megmozgatott „anyag” s az in-
 venció egyedíti őket. Megformáltságuk minősége is különböző. Van, amelyik meg-
 marad újságírók produktumnak, s van, amelyik kiemelkedik a mezőnyből, s
 lényegében már-már igazi irodalom, túl a szokványos belletrisztikán. S e két szélső
 pólus közt meglehetősen gazdag az átmeneti formák jelenléte is. Bizonyos momen-
 tumok természetesen eleve az újságíráshoz kötik őket: a hajdani aktualitások ma
 már sokszor magyarázatot igényelnek – ezek az „aktualitások” nem a mai olvasói
 horizont részei. S az idegen szavak gyakorisága sem könnyíti meg a mai befogadást.
 Nevekhez, eseményekhez, szavakhoz sokszor magyarázat kell. (Ennyiben Koszto-
 lányi „innen-onnan”-jai jobban olvashatók, befogadásuk kevesebb feltételt támaszt.)
 Cholnoky nyelvi ereje, képalkotói fantáziája, problémaérzékenysége, műveltsége és
 elemzőképessége, összefoglalóan szólva: *újszerű látása* azonban összességében mégis
 megéri az elmélyülő olvasást. Két dolog pedig egyértelműen jelentőséget ad ide
 tartozó írásainak. A glosszák sorozata együtt, mint egy sok apró részletből fölépülő
 nagy történeti *szociográfia* érdekes és tanulságos fragmentumai is olvashatók. Aki a
 korról, a kor „modern” emberének mindennapjairól akar tájékozódni, annak érde-
 mes ezeken a glosszákon is „átrágnia” magát. Olyasmiket tudhat meg róla, róluk,
 amiket máshonnan nem. S e glosszák olvasása az életmű csúcseinak mélyebb meg-
 értéséhez is segítséget nyújt. A glosszák egy kort és szerzőt egyaránt jellemző *napló*
 lapjaiként is érvényesen forgathatók. Azt, amit más írók naplóikban és/vagy levele-
 ikben „dokumentálnak” magukról, ő ezekben a jegyzeteiben mondta el magáról. Ha
 tehát valamikor elérkezik a Cholnoky-próza mélyebb megértésének már nem halo-
 gatható ideje, ezekkel a rövid írásokkal, mint magyarázó értékű dokumentációval
 lehet számolni.

CHOLNOKY Viktor Innen-onnanjai A Hétben

1909

Messina, 1909, 14.

Clémenceau a guillotine előtt, 1909, 29.

Nordenskjöld, 1909, 45.

Boda Dezső, 1909, 103.

Hol a tavasz?, 1909, 152.

A bajor lötyty, 1909, 153–154.

A Nagy Czethalhoz, 1909, 169–170.

Kínaiak Budapesten, 1909, 232.

A lojális hollandusok, 1909, 253.

Az ál-automaták, 1909, 351–352.

A segédek, 1909, 384–385.

Mi újság Barzelónában?, 1909, 530.

Lóbús-statisztika, 1909, 531.

Thaly Kálmán, 1909, 663.

1910

Bismarck, 1910, 207.
Az Etna hőse, 1910, 244.
Csárán Zoltán, 1910, 244.
A vérző orrú ember, 1910, 244–245.
Betyáromantika – németül, 1910, 258–259.
Sikló a Gellértbegyre, 1910, 259.
A vendéghaj, 1910, 260.
13, 1910, 275.
A szegedi robbanás, 1910, 276.
Aki a feje lányára esett, 1910, 293.
A felpofozott nőcsábító, 1910, 293.
Abdul Hamid illuminál, 1910, 306–307.
A Szürke Hableány, 1910, 324.
Halley-epilóg, 1910, 340.
Magyarok emelkedése, 1910, 340–341.
A magyar aviatika első sikere, 1910, 356.
A kis képlár és a nagy elnök, 1910, 373–374.
Új stílus, 1910, 374.
A vén sírásó, 1910, 374.
Sörforradalom, 1910, 388–389.
Vívmányok a mérgekverés technikájában, 1910, 405.
A megtoldott életrajz, 1910, 437.
Az encziklika, 1910, 470.
Oroszlánok születése, 1910, 485.
A Trieste, 1910, 500–501.
A telefondrót rabja, 1910, 501.
Crippen, 1910, 516.
Santa Burucratia, 1910, 516.
Nikita lovai, 1910, 532–533.
Eötvös Károly és a lábszársont, 1910, 565.
A Zeppelin-föld, 1910, 565.
Vendéglátás, 1910, 580.
Egy kis cabinet noir, 1910, 581.
Vénasszonyok nyara, 1910, 596–597.
San Gennaro, 1910, 628.
A pletyka ellen, 1910: 629.
Vilmos császár a tudományért, 1910, 677.
Vámbéry Armin, 1910, 678.
A trónörökös, 1910, 694.
Tizenkét évi siralombáz, 1910, 695.
A zvaroló, 1910, 788.
A Rákóczi-kebely, 1910, 843.

1911

Kaas Ivor báró, 1911, 12.
A csodalátó szem, 1911, 12–13.
A mozgalom vége, 1911, 28.
A pápa Bécsben, 1911, 76.
A mors és az imperator, 1911, 92.

Valamegyes felvilágosítás, 1911, 93.
A boys-brigade, 1911, 220.
Szobner Antal, 1911, 221.
A tanítónő, 1911, 308.
Operett, avagy a hágai nunczius, 1911, 308.
Föderalizmus az állatkertben, 1911, 326.
Mexikó, 1911, 326.
A misepénzek, 1911, 356.
Endes Arpád ezer koronája, 1911, 357.
A taxiplán, 1911, 438.
A pályaház teteje, 1911, 470.
Székegy Mibály, 1911, 484.
Edison, 1911, 612.
Szeptember végén, 1911, 628.
Abrahám mint Adám, 1911, 644.
A szappan, 1911, 660.
Der Schriftführer von Pelleschke, 1911, 675–676.
Az idej táncz, 1911, 676.
Rákosi Viktor, 1911, 692–693.
Caruso beteg, 1911, 724–725.
A tripoliszi mészárlások, 1911, 739–740.
Kísérlet a borral, 1911, 740.
Magyar Köztársaság, 1911, 761.
Czivilek a kaszármányában, 1911, 761.
Török hercegek a vízben és a vízben, 1911, 775.
Vétkes volt-e Júlia?, 1911, 792–793.
Dreadnought-retorika, 1911, 793.
Az utolsó paladín, 1911, 849.

1912

Neopuritánizmus, 1912, 43.
A kínai köztársaság, 1912, 44–45.
II. Pál császár, 1912, 92.
Lafontaine számarra, 1912, 93.
Aebrenthal, 1912, 123–124.
A magyar Latude, 1912, 156–157.
Megoperálta önmagát, 1912, 157.
A római merénylet, 1912, 172.
Sok a kávéház, 1912, 204.
Sarokház és aranyláncz, 1912, 228.
A kalaptű, 1912, 243–244.
Családirtás, 1912, 244–245.
Huszonöt ezer látogató, 1912, 341.
A messinai milliók, 1912, 341.
Hírek Brüsszelből, 1912, 341–342.
Krivány, 1912, 342.